

A Forum mint a két világháború közötti társadalom és kultúra dokumentuma¹

PÉTER BUDAY

The Forum as the document of the inter-war society and culture

070.484(437.6)(=30)(=511.141):72

72:070.484"1931/1938"

Keywords: Forum (1931–1938) magazine on arts and architecture published in Bratislava in German and Hungarian.

Míg a 20. század hazai építészetét kutató szerzők² értékes forrásanyagként tartják számon, művészettörténeti irodalmunkban a Forum ez ideig kevés teret kapott. Még nehezebben érthető ez, ha felidézzük Marián Váross szavait, ki szerint a szóban forgó lap „az egyetlen olyan szlovákiai szakmai folyóirat volt, mely a kor szintjén közelítette meg a modern művészetet” (Váross 1960). Műtörténészeink elsősorban a Forum magas tartalmi színvonalát méltatták, azonban e kétségtelenül találó jellemzésen kívül ritkán léptek tovább.

A mostanáig megjelent legátfogóbb összegzésnek a lapról és alapítójáról Kubička Kucsera Klára 1996-ban közölt tanulmánya tekinthető (Kubička Kucsera 1996). Annak ellenére, hogy szerkesztőin keresztül szoros kapcsolatban állt a Pozsonyi Művészeti Egylettel, a szervezet történetét ismertető kötetben a Forumnak csupán másfél oldal jutott. (L. Francová–Grajciarová–Herucová 2006) Iva Mojžišová megemlíti a pozsonyi művészeti mesterségek iskolájával (Škola umeleckých remesiel) foglalkozó szövegeiben (Mojžišová 1990), problematikáját pedig Hushegyi Gábor is érintette a két háború közötti szlovákiai magyar kulturális élet jelenségeit vizsgáló írásaiban (Hushegyi 2005).

A szakirodalomban tapasztalható hiányosságok így szükségessé tették a forráshoz való visszatérést. Miután áttekintést nyertünk a folyóirat tematikai skálájáról, lehetőségünk nyílt meghatározni azokat a pontokat, melyekre tanulmányunk épült. Ennek első részében összefoglaljuk a Forum működésével kapcsolatos tényeket. A továbbiakban azokra a cikkekre, tanulmányokra és esszékre összpontosítunk, melyekből következtethetünk a lap szerzőinek a kor általános és hazai művészetéről alkotott nézeteire. Mivel a Forum a múlt század kritikus 30-as éveiben jelent meg, egyebek között azt is

-
1. A tanulmány a szerző 2007-ben, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Művészettörténet Tanszékén írt szemináriumi munkájából indul ki. Szlovák nyelven először a Nemzeti Galéria évkönyvében jelent meg; vö. Buday 2009.
 2. H. Moravčíková és M. Dulla a német kultúrközeghez tartozó építészek kulcsfontosságú lapjaként tartják számon a Forumot. L. Moravčíková–Dulla 1997.

vizsgáljuk, miként reagált az évtized politikai turbulenciáira és milyen visszhangja volt oldalain a kor eseményeinek.

1931-1938

Szőnyi Endre 1931-ben indította útjának a Forumot. A winterthuri politechnikum abszolvensze a világháború utáni Pozsonyban Franz Wimmerrel közösen építészeti irodát nyitott.³ Wimmer, a köztekintélynek örvendő, osztrák származású kereskedőcsalád sarja Szőnyihez hasonlóan német kultúrterületen végezte főiskolai tanulmányait. Szakmai pályafutásának kezdetei Münchenhez kötődtek, ugyanakkor intenzív kapcsolatokat ápolt szülővárosával.⁴

Az újabban a hagyományos modern képviselőiként számon tartott műépítészek Pozsony kultúrájának rendkívül tevékeny személyiségei közé tartoztak (Borecká 2006). Aktivitásaik elsősorban a német és magyar alkotókat tömörítő Kunstvereinhez fűződtek, ahol vezető funkciókat töltöttek be. Szőnyiék Káptalan utcai háza nemcsak a közös vállalkozásnak, hanem a lap szerkesztőségének is helyet biztosított. A történelmi környezettel példás összhangban lévő épület a város intellektuális életének egyik jelképes bástyája lett.

Az alapító(k) külföldön szerzett tapasztalatai érezhetően formálták a Forum jellegét. Alcímében „művészeti, építészeti és lakberendezési” lapként, majd 1937-től „építészeti, szabad- és iparművészeti” folyóiratként jellemezte önmagát. Tartalmát tekintve azonban az első évfolyamtól kezdve átlépte a szűk szakmai keretet, és a kultúra általános szemléjévé vált. Ennek a folyamatnak aktív részesei voltak a magyar, német és szlovák építészek, képzőművészek, teoretikusok és publicisták. Első hazai periodikumként a Forumnak sikerült hosszabb időre áthidalnia a helyi művészeti kultúrára akkoriban jellemző nemzetiségi és regionális felaprózottságot. Szerkesztői feladatul tűzték ki ama nemzetek szellemi életének támogatását, melyek az új csehszlovák államban kisebbségi sorba kerültek. E kisebbségek sorsában a korábbi központokhoz, Bécshez és Budapesthez való kötődés megszakadása bizonyos stagnálást idézett elő (Rusinová 2000). Ennek ellenére a lapban közöltekben nem került előtérbe a „letűnt világ” iránti nosztalgia. Ellenkezőleg: világosan szólalt meg bennük az az igyekezet, hogy a német/magyar szellemi kincs a csehszlovák kultúra integráns tényezőjévé váljon. A folyóirat azonos értékű teret biztosított a „szlovenszkói” művészek részére nemzetiségükre való tekintet nélkül, és rendszeres figyelemmel kísérte a szlovák képzőművészet 1918 utáni fejlődését.

3. Szőnyi életútjához és munkásságához legújabbban I. Vancová 2010. Szőnyi és Wimmer együttműködését Eva Borecká érintette tanulmányaiban; I. Borecká 2006., Borecká 2010.

4. Wimmer 1918 előtti szakmai tevékenységét szakdolgozatban igyekeztem összegezni, I. Buday 2008, 91–93 p.

5. Annak ellenére, hogy az 1931-ben alapított „Akadémia” tagsága csak magyar nemzetiségű művészekből állt, korában paradox módon az egyetlen, egész Szlovákiát felölelő szakmai szervezetként működött. A társaságon belüli művészeti csoportosulások közötti párbeszédhiányról Brogyányi Kálmán is említést tesz (Brogyányi 1931a).

A Forum a kezdetekben a pozsonyi művészegylet s az azon belül alakult Szlovenszkói Uttörő Művészek csoportjának nem hivatalos lapjaként működött. Később több szakmai szervezet támogatását is sikerült elnyernie. Ezek között volt a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (az ún. Masaryk-akadémia)⁶ művészeti szekciója, a brünni székhelyű Morvaországi Művészeti Egylet (Mährische Kunstverein), a Csehszlovákiai Német Építészek Szövetsége (Gemeinschaft Deutscher Architekten in der ČSR) és a prágai Secession. Bevételeinek fő hányadát építészeti irodák, illetve vállalatok hirdetései és reklámjai képezték (ezek grafikai és tipográfiai megoldásai akár egy külön tanulmány alapjait képezhetnék).

Társszerkesztői bázisának kiterjesztésével a Forum csakhamar meghaladta lokális jelentőségét, és közép-európai szinten is számon tartott szaklappá lépett elő.⁶ Az általa nyújtott témák bővülésével karaktere is fokozatosan változott. Az építészeti cikkek dominanciája mellett mindinkább helyet kaptak a művészeti, kulturális jellegű írások. Erről az útról tanúskodnak az 1935-ös évet záró sorok: „Egy szellemi együttműködés és megismerés formáját próbáltuk ki ezzel a folyóirattal s munkánkunknak, fáradozásunknak, önzetlen és önálló elhelyezkedésünknek megvan immár a maga jutalma is. Az a közép-európai rokonszenv ez, mely lapunk minden megnyilvánulását a jövő jeleként, az együttműködés megvalósulásaként fogadja. A csehszlovákiai magyar kisebbség munkaterületéről indultunk ki tervekben és személyek szerint is, s ma elmondhatjuk, hogy a képzőművészet ismertetése s egy új európai humanizmus nevében való fennlenobogtatása e balsorsú napokban nem magánügy többé. Egyre sűrűsödik, gyarapszik körülöttünk a tények és a jelek biztos serege, melyek mind inkább azt mutatják, hogy ezen az úton haladni [...] a mi feladatunk...”⁷

Háromnyelvű folyóirat?

Az eredeti gondolat, mely szerint a Forum háromnyelvű szakmai sajtótermékként jelent volna meg, nem vált valósággá. A szlovák nyelv az első évadban csekély mértékben szerepelt, 1932-től kezdve pedig már hiányoztak a szlovák cikkek és hirdetések.⁸ Domináns nyelvként a német és mellette a magyar érvényesült. Arányuk viszonylag kiegyensúlyozott volt, a későbbiekben e téren is változott a helyzet. Míg az első két évfolyam alapvető, az építészetre koncentrááló cikkei németül íródtak, a magyar nyelv rövidebb írásokban (recenziók, művészportrék stb.) kapott helyet. 1933-ban a lapban – igaz, nem következetesen – elkülönült a német és a magyar blokk, ezek három évvel később már önállósultak. Az utolsó, 1938. évfolyam csak német nyelven került az olvasókhoz. Amint azt a harmadik évfolyam bevezetőjéből megtudhatjuk, a végbement változások okai igen sajátosak voltak: „Elzárkózás volna, ha csak magyar nyelven jelenne meg a Forum, elzárkózás, önkényes kevéssel-beérés, egy l'art pour l'art szerű kultúr-

6. Színvonalát bizonyítja, hogy a csehszlovák állam a nagykövetségei számára megrendelte (l. Kubička Kucsera 1996, 147 p.)

7. *Forum*, 5. évf. (1935), cím, szerző és oldalszám nélkül

8. Ebben az időben két szlovák nyelvű építészeti folyóirat is alakult (vö. Kubička Kucsera 1996, 147 p.)

dokumentum, melynek eltartására ma még gyöngé ennek az országrésznek a magyarsága.”⁹ Ha a lap piacképes kívánt maradni, létrehozóinak kompromisszumokat kellett tenniük, mivel: „Tizenöt esztendő óta számtalan nekilendülést, ami a szellemiekben történt, törvényszerűen széjjeltört a szervezetlenség és ötletszerűség, mely alól minden esztendőben kihullott a gazdasági alap.”¹⁰

A szakmai havilap tehát kétfajta küldetést teljesített a szűkebb régió és a „nagyvilág” irányába egyaránt. Az utóbbi eszköze a „közép-európai eszperantó”, a német lett. „Így történt, hogy az új építészet lapjából: művészeti folyóirat lett, a Forum, s hogy a német-nyelvűség vállalásával kultúrakicserélődési szerepet kapott.”¹¹ A magyar cikkek zöme a sajátosan helyi kérdésekre irányult, evvel párhuzamosan teret engedve a képzőművészeti nevelés, műgyűjtés és kereskedelem témáinak is. Leegyszerűsítve: míg a német nyelv ún. külső használatban, a magyar a regionális problémák tárgyalásában érvényesülhetett.

A Forumban a kor elismert külföldi és hazai szaktekintélyeinek sora közölte műveit; a magyar nevek közül emeljük ki Brogyányi Kálmánét, Kállai Ernőét és Szalatnai Rezsőét. Brogyányi még művészettörténet-hallgatóként kezdte együttműködését a folyóirattal. A 30-as évek folyamán a kortárs szlovák piktúra, a fotóművészet, művészettörténet és az esztétika kérdései foglalkoztatták. Fotóelméleti, a Moholy-Nagy által prezentált nézetekben gyökerező munkássága egyedülálló a magyar kontextusban.¹² Brogyányinak a Forumban közzétett legjelentősebb írása a négy plusz egy részből álló, *A fotográfia útja / Der Weg der Fotografie* címet viselő esszéesorozat 1932-ből, melyben megkísérelte kijelölni az új műfaj helyét, feladatait és viszonyát a kortárs ábrázolóművészetekhez, elsődlegesen a festészetéhez. Kállai Ernő, a konstruktivizmus nemzetközileg elismert teoretikusa, a Bauhaus folyóiratának társalapítója 1932–1938 között publikált a pozsonyi lapban; említsük meg a *Művészet és film* c. többrészes tanulmányát. Kállai kapcsolatai városunkkal – egybevetve más, a Bauhauson belül működő vagy annak vonzásköréhez tartozó személyiségekkel – nagyon intenzívek voltak. A Forumban megjelentetett cikkeinek margójára Iva Mojžišová megjegyzi: „Ha manapság Kállai korai írásait a konstruktivizmusról forrásokként kezeljük, a *Forum* számára írt cikkei kritikus elméletek, melyek teljes összhangban állnak a 30-as évek szellemiségével.” (Mojžišová 1990, 49. p.) A baloldallal nyíltan szimpatizáló író, publicista és pedagógus Szalatnai Rezső kiállítási ismertetőkkel, könyvbírálatokkal, képzőművészeti és a műemlékvédelmet is megcélzó esszékkel gazdagította a lap tartalmát. Külföldi munkatársaihoz tartozott az akkor Budapesten tanuló Vass László, a bécsi művészet-

9. Bevezetésképpen. *Forum*, 3. évf. (1933), 239 p.

10. Uo. A rövid életű hazai próbálkozások szintjén maradt a *Pressburger Bildende Kunst* (csupán két száma jelent meg 1920-ban) és a komáromi kezdeményezésű, csaknem ismeretlen *A Szép*, mely egyetlen kiadás (1923) után szűnt meg. A témához bővebben I. Hushegyi 1999.

11. Uo.

12. Aktivitásai a fényképelemélet terén csak a közelmúltban váltak a szakmai méltatás és feldolgozás tárgyává. Ezzel összefüggésben, vö. Albertini 1998. Brogyányi kultúrszervezői tevékenységének korai, Szalatnaitól származó értékelését már 1932-ben jelentette meg lapunk, I. Szalatnai 1932b.; az írás elsősorban Brogyányi könyvének recenziója.

történész professzor Fritz Grossmann, Andreas Steiner Brünnből, Elisabeth M. Hajós és Freen C. Valentien Németországból. A Forum természetesen egyéb, hozzá hasonló európai periodikából is átvett szövegeket. Az írások összetételére és témáira nézve rendkívül színes képet mutatott Szőnyiék műve. Érintették az architektúrát és a formatervezést, a kortárs és régi művészetet, filmet, fotót, irodalmat, színházat... Nem hiányozhattak belőle persze a kiállítások és előadások értesítői, kritikái, az aktuális szakjártó áttekintése s a pályázati hirdetések sem.

Az építészet mint első számú téma

Mint fentebb említettük, a kisebbségi kultúrára való összpontosítás a Forum egyedülálló vonását alkotta, az építészeti problematika azonban mindvégig tartalmi magját képezte. Emlékezzünk arra a tényre, hogy alapítói építészek voltak, s támogatói is túlnyomó részben ezt a szakmát képviselték. Az adott témán belül több terület és részletkérdés körvonalazódik ki. A lap figyelemmel kísérte a Pozsonyban és az országban épülő modern architektúra példáit; monotematikus kiadásokban foglalkozott egyes épülettípusokkal (bankok, fürdőépületek, krematóriumok stb.) vagy az olyan városokkal, melyekben kiemelkedő funkionalista alkotások jöttek létre (Zsolna, Pöstyén, Trencsén-teplic); végül – de nem utolsósorban – ismertette a legújabb, Európában és Észak-Amerikában elért szakmai eredményeket. Önálló fejezetként vehetők a Forumnak az 1937-es párizsi világkiállításnak szentelt külöнкиadásai.

A 30-as évek progresszív irányzatát, a funkionalizmust mint „új stílust, új építészetet” folyóiratunk is előnyben részesítette. Nem csoda: a csehszlovák alkotók világviszonylatban is kimagasló művekkel járultak hozzá a modern mozgalom térhódításához. A Forumban mindenekelőtt az építészet szociális szerepe került előtérbe. Eszerint a funkionalista architektúra a széles társadalmi rétegek valós szükségleteiből indul ki, ezekhez idomul az épület formája és funkciója. Az esztétikai hatás a két összetevő felépítményeként jelenik meg.

A gazdasági válság éveiben mindinkább égetőbbé vált az alacsonyabb társadalmi csoportok és munkanélküliek lakáskérdése. Az adott problémát érintették Karel Teige *A legkisebb lakásról* és *Miljutin Szocgorod* című könyveinek értékelései. Elsőrangú európai építészek (pl. a Bauhaus-alapító Walter Gropius) olcsó lakásterveit is leköszölte a Forum. Ugyanakkor megvalósult példákön mutatta be a szociális-építészeti teóriák életbeléptetését (Weinwurm Frigyes–Vécsei Ignác: „Nová doba” lakóházak, Pozsony). Nyugati szakemberek és közép-európai kollégáik a lakáskérdés enyhítésére irányuló törekvéseikben Szovjet-Oroszországra mint követendő példaképre tekintettek. Az orosz építészet tervszerűsége, mely éles ellentétben állt a kapitalista városkép „anarchizmusával”, nem csak a politikai baloldal szimpatizánsaira hatott. A szovjet építőművészet mintaszerűen alkalmazkodott a társadalmi feladatokhoz és követelményekhez, persze, propagandaküldetését sem lehetett lebecsülni. Az avantgárd legjobb hagyományából táplálkozott, s elfogadtatásában közrejátszott az a tény is, hogy a volt Bauhaus-igazgató Hannes Meyer Moszkvában folytatta pályáját. 1934 körül azonban már érezhető az idealizált szovjet-orosz képből való feleszmélés. Ennek okait az orosz építészet neoklasszicista irányváltásában, a modern gondolkodású alkotók kirekesztésében, ill. isko-

lai pozícióik megszüntetésében kell látnunk (vö. Szalatnai 1933b). Az adott eseményeket érintő hazai kritika hangneme ekkor még meglepően óvatos volt.

1937-ben a Forum két különszámában ismertette a párizsi világkiállítást (I. Brogyányi 1937c). A legnagyobb visszhangot a három európai diktatúra, Németország, Olaszország és Oroszország pavilonjai váltották ki. Közülük az olasz képviselőt nyerte el a legtöbb egyértelműen pozitív értékelést, mivel az olasz művészetre jellemző eleganciával és arányérzékkel lett megalkotva. A szovjet-orosz pavilon monumentális, szobortalapzatként ható (és végül is akként funkcionáló) külseje csaknem figyelmen kívül maradt, ellenben a belső térrel, melyet a konstruktivizmus elveit követve alakították ki. Németország pavilonja minden szempontból negatív fogadtatásban részesült, lélektelen monumentalitása miatt. Az első benyomáson nem enyhítettek a német ipar itt bemutatott kiváló színvonalú termékei sem. A továbbiakban felsorolt országok kiállítási „házai” a nemzetközi modern stílusában épültek. Említésre méltónak tartották a francia pavilont, fából, gipszből és üvegből formált, esztétikailag hatásos részleteivel. A historizáló magyar ház „semmitmondó történelemmel teli” enteriőre aránylag éles kritika tárgyává lett. A folyóirat szerkesztősége két utat is szervezett a kiállítás helyszínére, melyek Fritz Grossmann szakmai vezetésével valósultak meg.¹³

Lapunk az építészetén kívül kitért a belső terek alakítására, a bútortervezésre is. Itt általában két pólust lehetett elkülöníteni. A konzervatívabb tervezők a hagyományos anyaghasználat mellett tömör formájú, dekoratív részletektől sem mentes darabokkal képviselték magukat. A másik irányzatot a hajlított acélszöből készült elegáns garnitúrák jellemezték. Pozsony konzervatív beállítottságú környezetében a megrendelők kompromisszumos, a letűnő historizmus és a modern határán mozgó megoldásokat részesítettek előnyben.

A Forum programszerűen figyelte az építészet legújabb irányait, de más lapokkal ellentétben nem képviselt elutasító álláspontot a régi művészet és az épített örökség kérdésében. Sőt, az ebbe a témakörbe sorolható írások száma idővel egyre bővült. Szerzőik között találjuk Hans Sedlmayert, Weyde Gizellát, Güntherné Mayer Erzsébetet vagy Balogh Jolánt. Tanulmányaik nagy része közép-európai és szlovákiai középkori és barokk művészetre irányult.

Egyéb képzőművészeti zsánerek. A kor ideális művészetének definiálása

Festészet, szobrászat, de a nem ábrázoló műfajok is egyaránt helyet kaptak a lap oldalain. Nem egy esszé (gondoljunk itt a már említett Brogyányiéra vagy Kállaiéra) vizsgálta a hagyományos és az újnak számító diszciplínák kölcsönhatásának lehetőségeit. Különös módon a Forum hozzáállása az építészethez az egyik, a képzőművészethez a másik oldalon eltérő képet mutat. Ha az architektúrában a funkcionalizmus / nemzetközi modern pozícióit védte, a festészetben (érezhetőbben) a neoklasszicizmus, illetve a klasszicizáló modern oldalán állt. Tény, hogy az avantgárdtól bizonyos távolságot tar-

13. Kéthetes utakról volt szó, melyek programjában – a világkiállítás látogatása mellett – a párizsi műemlékek megtekintése is szerepelt. Érdekességképpen: egy kirándulás ára 1180 csehszlovák korona volt; I. *Forum*, 7. évf. (1937), 6. p.

tott. Ennek okait a kor szélesebb történeti kontextusán kívül az „izmusok” újító energiájának kimerülésében kell keresnünk. Nemcsak az alkotóművészet, a művészetelmélet, historiográfia és az esztétika is krízist élt át a 30-as években (Brogyányi 1932). A cikkek elemzése alapján megkíséreljük meghatározni, milyenek voltak a Forum munkatársainak elképzelései a kor ideális művészetéről.

Nem csak az építészetnek kellett a társadalmi viszonyokat figyelembe véve „szolgálnia”, a képzőművészetnek is szüksége volt gyakorlati küldetésre. Egyértelmű volt az öncélú művészet elutasítása. A Forum – mint már rámutattunk – tartózkodó álláspontra helyezkedett a háborúelőtti avantgárdot illetően. Elismerte ugyan hozadékát, másrészt viszont az előző, negatívan értékelt társadalmi rendszer termékét látta benne. Létezése a régi világ fennmaradásától függött. A dadaizmus eleve antiművészet, az absztrakció „használatlan” volt (Brogyányi 1935a). Állítólagos formalizmusuk miatt a konstruktív irányzatokat sem kerülte el a kritika. A korabeli klasszicizáló irány preferálása azonban nem jelentett akadályt a jövő művészetéről való elmélgedéseknek. Az ideális képzőművészeti alkotás hatásában nagyvonalú, letisztult és mentes a kispolgári szentimentalizmustól. Nevel, tehát praktikus feladatot teljesít: „Az új művészet kiindulópontja csakis a tömeg, vele együtt a kollektív rend lehet, melyben az individualizmus a tömeg érzéséből és akaratból alkotva a tömeghez szól.” (Szalatnai 1935b) Nem meglepő, hogy e nézetek rokonszenveztek Kassák és körének aktivizmusával (Kassák 1916).

A politika visszhangja a folyóiratban

Bevezetésképpen a következő sorokhoz vázoljuk fel röviden a „Forum éveinek” legfontosabb történéseit. A lapban közölt írások érzékenyen tükrözték a kor eseményeinek hatását és a szerzők (töbnyire) bal felé forduló politikai nézeteit.

Míg a múlt század 20-as éveit a háború utáni konszolidáció és bizonyos optimizmus jellemezte, az azt követő évtizedben mindinkább eluralkodik egyfajta székes és befelé fordulás. A 30-as évek kezdetére a gazdasági világválság nyomta rá súlyos pecsétjét, előidézve egy sor tragikus fordulatot. Következményeihez tartozott a német többpárti rendszer felváltása egy diktatórikus rezsimmel. Tudjuk, milyen aggasztó helyzet alakult így ki Csehszlovákiára nézve. Kikényszerített széthullásáig azonban az állam menedéket nyújtott azoknak a német alkotóknak, akik eszmei vagy faji okoknál fogva váltak üldözöttek a Birodalomban. A Forum vége szorosan összefüggött annak az országnak hanyatlásával, mely alkalmas feltételeket nyújtott működéséhez, bár közvetlenül nem segítette. „Kisértő, veszejtő órák a mostaniak, és örvénylő szakadék szélén járunk” – jegyezte meg soraiban Vass László (Vass 1932), reagálva így a művészi szabadság korlátozásának egyre gyakoribb eseteire Európában. A folyóirat a náci kultúrpolitika első intézkedéseit feszült figyelem kísérte. Már 1933-ban, tehát a rendszer színrelépésének évében a Forum feltette a kérdést, vajon milyen lesz a új német politika viszonya a művészethez. Honti Elek egy törzsi és faji követeléseken alapuló művészet létrejöttét feltétetelezte (Honti 1933). Egy magát Kritikusként aláíró szerző az Entartete Kunst jelenségének tükrében elemezte az állítólagos kultúrbolsevizmust Németországban.¹⁴

14. Die Kunst im neuen Deutschland. *Forum*, 3. évf. (1933), 215–219 p.

Egy négy évvel később megjelenő cikk¹⁵ már csak szárazon leszögezi, hogy „a modern művészet a mai Németországban halott”. 1936-ban a Harmadik Birodalomban betiltották a műkritikát. Erre a lépésre Heinrich von Králik írásának közlésével válaszolt a Forum (Králik 1937). Felháborodást váltott ki az Elfajzott művészet kiállítása, ennek Tilkovszky Béla a német expresszionizmust védő soraiban adott hangot. Tilkovszky saját szavai szerint rá akart mutatni az irányzat helyére és jelentőségére az európai művészetben, még „mielőtt alkotásai elégnének napjaink túlfűtött politikai idegzetének máglyáin” (Tilkovszky 1937). Gondoljunk persze arra is, hogy az expresszionizmus nem tartozott a Forumban különösen gyakran említett irányzatok közé. Komoly csapásként érte a német iparművészeti oktatást az Európa-szerte példaként fellépő Bauhaus bezárása. A pozsonyi lap természetesen csatlakozott a kritikusokhoz (Szalatnai 1931). Más Csehszlovákiában élő nemzetiségek szempontjából is kulcsfontosságú volt a németkérdés: két évvel a müncheni döntés előtt Szalatnai arra figyelmeztetett, hogy a kisebbségeknek fel kell ismerniük (és értékelniük kell) a csehszlovák állam által nyújtott szabadságot s a benne rejlő, fejlődésük számára rendkívüli potenciát (Szalatnai 1936).

A Forum munkatársaihoz közel álltak a kor értelmiségi köreiben általánosan elterjedt szocialista eszmék. Ezek kifejezést nyertek a társadalmi tényezők hangsúlyos kiemelésében, mind az építészet, mind a képzőművészet területén: a művészet kollektív, a közösséget hivatott szolgálni és nevelni. Ebben a folyamatban akart úttörő szerepre pályázni a Forum gárdája, amint azt azok a manifesztum jellegű kijelentések tanúsítják, melyek mai szemmel nézve az utópia határait súrolták: „Fölnyitottuk a kor kapuit és nyitva tartjuk áldozatosan, hittel, mert érezzük a nevelés fontosságát, mert mindannyian új építők akarunk lenni.”; „Zászlónkon egyre világosabb betűkkel olvasható, hogy a kezdeményező szellemi embertípus alázatos teremtfői és öntudatos hirdeftői vagyunk.”¹⁶

A szocializmus azonban nem volt ilyen egyértelműen felkarolva. A szocialista művészet kapcsán az a nézet alakult ki, hogy annak kikristályosodása hosszú távú folyamat és egyelőre csak az idealista elképzelések kategóriájába tartozik. Aggodalmak merültek fel afelől is, vajon az a társadalmi osztály, mely ennek a művészetnek hordozója lett volna, képes-e azt befogadni, illetve teremteni (Szalatnai 1933a). Brogyányi szkeptikus maradt: véleménye szerint csak egy új eszmékkal, renddel és fegyelemmel bíró társadalom lesz képes az új művészet megalapozására.¹⁷

A Forum és a modern szlovák képzőművészet, a szlovák specifikum megnevezése

Kezdeteitől fogva a lap különös figyelmet szentelt a szlovák képzőművészet háborút követő fejlődésének. Ezt az utat a festészetben keresztül lehetett a legkézenfoghatóbban értékelni. A szobrászatnak ezzel szemben korlátozott tér jutott, mely többnyire az

15. F. K.: Freie Bahn der Deutschen Kunst. *Forum*, 7. évf. (1937), 216–217 p.

16. Új esztendő elébe. *Forum*, 2. évf. (1932), 1 p.; Bevezetésképen. *Forum*, 3. évf. (1933), 249 p.

17. E véleménynel először egy kiállítás margójára írt cikkben találkozunk; I. Brogyányi 1931b. A szerző ismételten hangoztatja későbbi írásaiban is; vö. Brogyányi 1937a.

egyres alkotók kiállításokon való részvételének említésében merült ki. Terjedelmesebb szobrászportrékkal csak a Művészegyletben aktív mesterek (Rigele, Murmann, Fleischmann) esetében találkozhatunk.

A modern szlovák festészet 1918 után indult önálló útjára. Sajátos, világháború előtti (szlovák) nemzeti vagy nemzeti karakterrel rendelkező művészetről nem beszélhetünk. Ebben egyetértés uralkodott a témával foglalkozó szerzők (Brogyányi, Szalatnai) és a megszólított szlovák alkotók között. Ugyanakkor azonos nézetet képviseltek abban is, hogy a hazai festészet közel két évtized alatt látványos fejlődést tudhatott maga után, mely kimagasló tehetségeket is generált. Leggyakrabban Benka, Bazovský, Fulla, Galanda és Sokol neve került szóba. Értékelésük viszonylag állandósult képet mutatott. Benkái lett az alapító nimbusza; követőjének, Miloš A. Bazovskýnak sikerült kilépnie mestere árnyékából és több tekintetben (kompozíció, színvilág) felülmúlni annak művészetét. Ludovít Fulla – Mikuláš Galandával együtt – jutott a legközelebb a korabeli avantgárd áramlatokhoz. Koloman Sokol szociális tematikájú műveinek expresszív stílusa világosan elkülönítette őt az előző alkotóktól. A felsorolt művészek munkáit azonban kritikus szemmel is nézték: Benka képei túlságosan dekoratívan hatottak, a festő népszerűsége pedig negatívan befolyásolta a fiatalabb szlovák piktorokat (Brogyányi 1937b). Noha Bazovský művei túlnyomóan pozitív reakciókat váltottak ki, kifogásolás tárgya lett az alkotó kötöttsége a folklorisztikus zsánere. Túl óvatos volt témáinak kiválasztásában és festői kvalitásainak kidomborításában (Szalatnai 1932a). Fulla jellemzése hasonló. „Ízig-vérig” festő, de ő sem tudott elszakadni a népi tárgykörtől. A szlovák festészetben (persze leegyszerűsítve) két „párt” különült el Benkával és Bazovskýval az egyik, Fulla és Galanda kettősével a másik oldalon. A harmadik „pártba” az olyan mesterek kerültek, mint František Malý és Cyprián Majerník. Festményeiknek a párizsi művészet „fel nem emésztett maradékain” alapuló formalizmusa lett a szokatlanul kemény kritika célpontja (Brogyányi 1933).

A Forumban közölt, a szlovák művészetre vonatkozó cikkek közös nevezőjévé a hazai festészet sajátos vonásainak megjelölése-keresése vált. E törekvések közvetve jelen voltak a modern szlovák művészetet tárgyaló könyvek értékeléseiben (Szalatnai 1932b, Szalatnai 1935b), kiállítási ismertetőkben, közvetlenül pedig a Brogyányi által szervezett ankétokban kaptak egyértelmű formát. Az egyik ilyen ankét végén szervezője kénytelen volt leszögezni, hogy a szlovák specifikum kérdését még nem lehet kielégítő módon megválaszolni. Hiányzott az ehhez szükséges időbeli távolság, az anyag ismerete, és az alkotók művei sem voltak még lezárva (Brogyányi 1936, 10. p.).

Milyennek látta tehát a Forum a kortárs szlovák festészetet? Fő forrása a népművészet volt. Kimeríthetetlen kútfőként kezelték a folklórt, melynek témái elevenek s képlékenyek, értelmezésük csak az alkotó tehetségén múlt. Ennek viszont több változata lehetett: giccsé fajulva a „szalonok kedves tartozékává” süllyedhetett, vagy ellenkezőleg, eszközzé válhatott a művész hovatartozásának kiemelésére. Ludovít Fulla és a hozzá hasonló mesterek a nemzeti és az avantgárd határán keresték útjukat. A népi tematika terjedése összefüggött az újromantikus áramlattal. A folklór nem volt megbélyegezve „konzervatív” jelzővel, aktualitását tehát nem vonták kétségbe. Feldolgozása viszont új eszközöket igényelt. A szlovák specifikum és a szlovák festészet jellegének meghatározására két ankét is vállalkozott, kiegészítve más, pragmatikusabb kérdésekkel: Milyen a szlovák művészet anyagi helyzete? Milyen művészeti problémák

foglalkoztatják jelenleg (az alkotót)? Mit gondol a sajátos szlovák festészet lényegéről? A kifejtett véleményeket három csoportba soroltuk (Brogányi 1935b). Az elsőhöz tartozó művészek meg voltak győződve a „szlovák stílus” létezéséről. Tichy Kálmán szerint a táj, a viselet, az építészet és a múlt olyan elemeket hordoznak magukban, melyek lehetővé teszik a sajátosan szlovák festészet kialakulását. A második csoport feltételezte, hogy a hazai piktúra egy olyan korban fog létrejönni, mely számára élhető feltételeket biztosít – így vélekedett többek között Reichenthal Ferenc. Weiner Imre szerint ehhez nélkülözhetetlenek a materiális adottságok. Ugyanakkor felvetette azt a kérdést, vajon miben rejlik pl. Bazovský „szlováksága / szlovenszkóisága”. A harmadik csoport, melyhez Weiner is csatlakozott, tagadta a helyi stílus egzisztenciáját. Harnos Károly importnak tartotta a kortárs szlovák művészetet. A művész lényegét szerinte nem a sziklák vagy a Vág és a tutajok formálják, legfeljebb ihletet nyújthatnak neki. Jelenében azonban nem látott kiforrott szlovák stílust és szlovák témákat (Brogányi 1935b, 335 p.).

Brogányi Kálmán, Szalatnai Rezső és Vladimír Wagner a tájra és annak sajátos kifejezésére mutatott rá, mint a szlovák festészet (egyik lehetséges) sajátosságára. Wagner a táj jelképes értelmezéséről írt – nézete szerint nem az ábrázolás, hanem a szimbolikus látásmód volt a meghatározó (Brogányi 1936). Szalatnai a hazai valóságban vélte megtalálni a szlovák művészek témáját. Egy szubjektív, lírai hangvételű poszt-impresszionizmust kezdtek kialakítani. Céljuk a csöndes, időtálló művészet lett (Szalatnai 1935a).

Befejezés

A Forum körülményeinkben egyedülálló próbálkozást jelentett egy olyan kulturális periodika életre hívására, mely nemzetiségi és regionális ellentéteket figyelmen kívül hagyva egyesítette volna a művészeti életet. Rövid léte során dinamikus fejlődésen ment keresztül: tartalmának súlypontja a szakmai témáról a kulturális szférára tolódott, lokális jellegét közép-európai szint váltotta fel. Ezen alapult az a nálunk addig ismeretlen, magas színvonal, melyet – jegyezzük meg – nyolcvan év után sem sikerült megközelíteni. Jogosnak hangzik ezért a kérdés: hogyan kerülhetett a feledés határára a tárgyalt lap? Lehettek/nek ennek okai a Forum kozmopolitizmusa és kisebbségi háttere? Ennek megválaszolása egy sor kérdőjellel együtt a jövőre vár.

Felhasznált irodalom

- Albertini Béla 1998. A fotószakíró Brogányi Kálmán. *Fotóművészet*, 41. évf. 3–4. sz. 117–123. p.
- Borecká, Eva 2006. Iná moderna. Architekt Franz Wimmer (1885–1953). *Projekt*, 47. évf. 6. sz. 55–59. p.
- Borecká, Eva 2010. Architekti Franz Wimmer a Endre Szőnyi, 125 rokov od narodenia. *Projekt*, 51. évf. 2. sz. 80–83. p.
- Brogányi Kálmán 1931a. A szlovenszkói kisebbségi képzőművészet új fejezete előtt. *Forum*, 1. évf. 27–31. p.
- Brogányi Kálmán 1931b. Reichenthal Ferenc és Szalatnai Artúr kiállítása. *Forum*, 1. évf. 92. p.

- Brogányi Kálmán 1932. Az esztétika és művészettörténet krízise. (Az esszé 1. része) *Forum*, 2. évf. 311. p.
- Brogányi Kálmán 1933. Szlovenszkói művészet prágai kiállítása. *Austellung der Künste aus der Slovaei in Prag. Forum*, 3. évf. 73. p.
- Brogányi Kálmán 1935a. Gondolatok az absztrakt művészetről. *Forum*, 5. évf. 69. p.
- Brogányi Kálmán 1935b. A szlovenszkói magyar festőművészet anketája. *Forum*, 5. évf. 333–335. p.
- Brogányi Kálmán 1936. A szlovenszkói magyar festőművészet anketája. *Forum*, 6. évf. 2. sz. 9–10. p.
- Brogányi Kálmán 1937a. Az ifjúság és a ma művészete. *Forum*, 7. évf. 5–6. sz. 53. p.
- Brogányi Kálmán 1937b. A szlovenszkói művészek közös kiállítása. *Forum*, 7. évf. 5–6. sz. 58–59. p.
- Brogányi Kálmán 1937c. A párisi világhiállítás. *Forum*, 7. évf. 7–8. sz. 41–42. p.
- Buday, Peter 2008. *Ozveny stredovekých motívov v sakrálnej architektúre Bratislavy v období rokov 1860-1914*. Szakdolgozat. Bratislava, Univerzita Komenského.
- Buday, Peter 2009. Časopis Forum ako dokument kultúry a spoločenského diania v medzivojnovom období. In *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave – Galéria 2007-2008*, Bratislava, SNG, 63–68. p.
- Francová, Zuzana–Grajciarová, Želmíra–Herucová, Marta 2006. *Bratislavský umelecký spolok 1885-1945*. Bratislava, Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 137–138. p.
- Honti Elek 1933. A német nemzeti szocializmus művészete. *Forum*, 3. évf. 244–245. p.
- Hushegyi Gábor 1999. A Szép (1923). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 2. sz. 55–72. p.
- Hushegyi Gábor 2005. Brogányi Kálmán – a művészet, a nép, a nemzet és a politika szolgáltatásban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 173–188. p.
- Kassák Lajos 1916. A plakát és az új festészet. *MA*, 1. évf. Az általam használt forrás: Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete 1915–1927*. Budapest, Corvina, 1981, 166–168. p.
- Králik, Heinrich von 1937. A műkritika fontossága, kötelességei és jogai. *Forum*, 7. évf. 9. sz. 2. p. Az írás eredetileg a bécsi *Profil* 4. évfolyamának (1937) 12. számában jelent meg.
- Kubička Kucsera Klára 1996. Utószó. In Szőnyi Endre: *Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építésze 1848–1918 között*. Pozsony, Kalligram, 137–149. p.
- Mojžišová, Iva 1990. Škola umeleckých remesiel a Bauhaus. In *ARS – Pramene moderného slovenského výtvarného umenia*, Bratislava, Veda, 49. p.
- Moravčíková, Henrieta–Dulla, Matúš 1997. Modernosť a konzervatívnosť v nemeckých vplyvoch na architektúru Slovenska v prvej polovici 20. storočia. *Architektúra a urbanizmus*, 31. évf. 4. sz. 156–57. p.
- Rusinová, Zora (ed.) 2000. *Dejiny slovenského výtvarného umenia – 20. storočie*. Bratislava, SNG, 2000, 7., 11. p.
- Szalatnai Rezső 1931. A Bauhaus korai vége. *Forum*, 1. évf. 219. p.
- Szalatnai Rezső 1932a. Az új szlovák festőművészet útja. *Forum*, 2. évf. 147. p.
- Szalatnai Rezső 1932b. Festőművészet Szlovenszkón. *Forum*, 2. évf. 26. p.
- Szalatnai Rezső 1933a. Kis esszé a proletárművészetről. *Forum*, 3. évf. 127. p.
- Szalatnai Rezső 1933b. Az új építészet útjai. Jegyzetek egy könyvről meg egy cikkről. *Forum*, 3. évf. 241. p.
- Szalatnai Rezső 1935a. Szlovák művészet és művészeti kultúra. *Forum*, 5. évf. 131. p.
- Szalatnai Rezső 1935b. A szlovák képzőművészet arcához. *Forum*, 5. évf. 299–300. p.
- Szalatnai Rezső 1936. A kisebbségi művészet kérdésében. *Forum*, 6. évf. 4. sz. 29. p.
- Tilkovszky Béla 1937. Expresszionizmus a máglyán. *Forum*, 7. évf. 9. sz. 54–55. p.

Vancová, Kristína 2010. *Architekt Endre Szőnyi*. Szakdolgozat. Bratislava, Univerzita Komenského.

Váross, Marián: *Slovenské výtvarné umenie 1918-1945*. Bratislava, 1960, 24. p.

Vass László 1932. Európa fölött borul. *Forum*, 2. évf. 250. p.

PÉTER BUDAY

THE FORUM AS THE DOCUMENT OF THE INTER-WAR SOCIETY AND CULTURE

The magazine Forum was a unique attempt in our conditions in creating a cultural periodical which would unite the artistic life while ignoring national and regional antagonisms. During its short existence, Forum has gone through dynamic development: the focus of its technical contents has shifted to the sphere of culture, and its local character changed to Central-European. Its high quality was unknown in the region before, and we must admit that we have failed to approach it even after eighty years. There is a legitimate question to be asked: how could this paper then turn almost forgotten? Could the reasons be the cosmopolitan character of the Forum or its background connected with national minorities? The answers, together with a series of question marks are to be formulated in the future.